УДК 821.161:9

Сергій ФЕДАКА

КОЛИ ІСТОРІЯ – ОДИН ВЕЛИКИЙ ЛЬОХ (ІСТОРИЧНІ ПОГЛЯДИ Т. ШЕВЧЕНКА)

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Випуск 1 (31).
Федака С. Коли історія – один великий льох (історичні погляди Т.Шевченка); 6 стор.; кількість бібліографічних джерел – 10; мова – українська.

Анотація. Аналіз поеми Т. Шевченка "Великий льох" засвідчує наявність у поета глибокої історіографічної концепції. У символічних та алегоричних образах відображено трагічну минувшину України. Водночас утверджується ідея безсмертя українського духу, відродженні української державності, можливе тільки при зміні психологічного коду нації.

Ключові слова: історіософія, національна ідея, містерія.

Історичним поглядам Т. Шевченка присвячена уже ціла бібліотека творів, де представлено увесь діапазон можливих думок – від украй скептичних, нігілістичних (нічого, мовляв, не розумів у ній Кобзар) до украй апологетичних і лакувальних. Ясно, що крайнощі – вони і є крайнощі. Шевченко мав власні погляди на рідну історію, причому вони становили собою певну систему – цілком струнку і завершену [1-5, 7-10]. Це були погляди поета, а не сучасного науковця. Але від того вони не менш цікаві і значимі. До того ж саме вони справили колосальний вплив на усю нашу літературу, громадську думку, а відтак і на історіографію і особливо історіософію [1].

Що це були за погляди? Можна аналізувати добрий десяток історичних поем Кобзаря. Можна говорити про звернення до історичної проблематики у десятках інших творів, включаючи не тільки поезії, а й повісті, щоденник, листи, живопис і графіку. Це все зараз робиться, але це мне предмет маленької доповіді. Тому ми підемо дещо іншим шляхом.

Важлива частина спадщини Кобзаря – це твори на історичну тематику: «Іван Підкова», «Тарасова ніч», «Гамалія», «Гайдамаки», «Чигрине, Чигрине» та інші. У поемі «Іван Підкова» поет відтворив боротьбу нашого народу проти султанської Туреччини, яка намагалася загарбати українські землі. Т. Шевченко славив мужність запорожців, їх сміливість, винахідливість. У поемі «Гамалія» теж відтворено похід козаків у Царгород, бій з ними за звільнення бранців та повернення на Батьківщину. Боротьба з турками зображена як визвольна, запорожці їдуть помститися їм за кривди своїх співвітчизників. У поемі уславлюється образ ватажка Гамалії, який мужньо бореться з турками.

Підносячи тему визвольної боротьби, Т. Шевченко пише поему «Тарасова ніч» В основу покладена історична подія – перемога козаків над військом польським 1630 р. під Переяславом. Ці твори є, як зазначив І. Я. Франко, "немов дзвінким погуком козацького геройства та відваги й енергії".Образи своїх героїв автор замальовує в піднесеному героїчному плані, гіперболічними рисами, твори мають виразно романтичний характер, використано в них ряд народних пісень, в дусі народних дум зображено і козаків [10].

Я. Дзира зауважує, що протягом усього життя Шевченко студіював „Пам'ятники, видані Київською тимчасовою комісією" (1846–1848), Літопис Самійла Величка (1848–1855), Літопис „Самовидця" (1846), „Історію Русів" (1846), Літопис Граб'янки (1854), „Чорну раду" П. Куліша (1857) та багато інших праць, написаних на матеріалах українських літописів. Знайомлячись з творчою спадщиною Шевченка, напрошуються висновки, що у своїх історичних творах Шевченко виступає знавцем цього історичного процесу, а саме головне – відображує реалістичну картину розмаху цих повстань, їх територіальні межі; зі знанням справи знайомить читачів з регіонами, які були їх епіцентрами [3, 4].

Та як на нас, у найбільш концентрованому виразі історичні погляди Т.Шевченка відобразилися у його поемі "Великий льох", написаній 1845 р. у Миргороді. Поемі, абсолютно непрохідній для цензури – причому не тільки царської, а й найбільш складних радянських періодів також – скажемо, часів С. Косіора чи В. Маланчука.

Поема складна і сама по собі, адже вона чи не найбільш містична з усього, написаного кобзарем. Поема відносно невелика – 12-15 сторінок дрібним шрифтом. Складається з трьох частин, у кожній по три головні персонажі. У першій – жертви, що ніяк не можуть потрапити до раю. У другій – інфернальні кати, які щойно визирнули з пекла, аби туди і повернутися. У третій – світ сучасних людей, які є носіями історичної пам'яті, інтерпретації власної історії. Це світ між пеклом і раєм. За католицьким віровченням, таке собі чистилище.

Для Шевченка такою точкою біфуркації була Хмельниччина, якій він присвятив не один твір [8, 9]. Присутня вона і в цій поемі.. Три пташки

© Федака С., 2014

прилітають на розкопки великого льоху. Кожна символізує три гріхи України, вчинені нею у різні періоди своєї історії, причому перший стосується саме Хмельниччини. Час ніби рухається у протилежний бік.

У другій частині містерії на розкопки прилітають три ворони. Одна українська, друга польська, третя російська. Українська і польська взагалі-то виступають у парі, оскільки обидві перебувають під контролем ворони московської. Водночас це якийсь рідкісний різновид птахів-алкоголіків. Вони не так самі поведені на алкоголі, який тут явно виступає метафорою людської крові, як пропагують його направо і наліво. Найяскравіше це засвідчує українська ворона. Звертаючись до колег, вона так хвалиться з приводу свого головного злодіяння: “А дзуськи вам питать мене! Ви ще не родились, як я отут шинкувала та кров розливала!” До російської ворони, у принципі, головна претензія, що там до Карамзіна історіографії і не було: “Дивись, які! Карамзіна, бачиш, прочитали! Та Й думають, що ось-то ми! А дзус, недоріки! В колодочки, ще не вбились, безпері каліки !..”

До польської ворони закиди зовсім інші: “Упилася ю ти без мене з своїми ксьондзами? – Чортма хисту! Я спалила Польщу з королями”.

Кожна ворона хвалиться перш за все репресіями проти власного народу. Ворони ніби залетіли у цю поему зі сну Святослава у ”Слові о полку Ігоревім”.

У третій частині бачимо трьох лірників. У одному з наших власних творів є така фраза: “Поле бою після битви належить мародерам та історикам. І ще не знати, хто із них двох кращий”. Частина саме про це. Там, власне, представлено дві групи ентузіастів, що намагаються проникнути у льох Хмельниччини, тобто пізнати її підвалини.

Одна група – це три лірники, інша – не індивідуалізовані копачі, які працюють під наглядом місцевого ісправника і його начальника з Чигирина. Три лірники – як автори трьох найпопулярніших козацько-старшинських літописів: Самовидець, Граб’янка і Самійло Величко.

Ставлення автора до лірників максимально критичне: “Один сліпий, другий кривий, а третій горбатий”. Японські психологи на основі юнгіанського психоаналізу розробили одне з його сучасних відгалужень – кокологію (від японського “кокоре” – душа). Професор університету Ріссьо на ймення Ісаму Сайто пише: “Закинуті будівлі і кімнати підземелля є яскравим символом глибоко похованих спогадів і старих психологічних шрамів. У всіх нас був досвід, про який ми би воліли не згадувати, або душевні драми, про які, як нам здається, краще було би забути. Але пам’ять не так просто стирається, і речі, які ми сподіваємося забути, лишаються з нами значно довше, ніж нам того прагнеться” [6].

“Кількість сходинок позначає вплив тих психологічних шрамів, які ви в собі носите”. У Шевченка вхід до підземелля доволі глибокий: “Копають день, копають два, на третій насилу докопались до муру та трохи спочили”. Це цілком епічна формула, яка цілком нагадує Слово о полку Ігоревім, де теж билися день, билися другий, на третій упали стяги Ігореві.

Архетип двох братів з прямо протилежними вдачами і долями напрочуд характерний для української історії. Найяскравіший приклад, звичайно, брати Руденки. Один з них, Роман сягнув найвищих щаблів радянської номенклатури, став генеральним прокурором СРСР. Інший брат, Микола, навпаки, став засновником і першим лідером Української Гельсінської спілки.

Якщо трактувати образ братів не абсолютно буквально, а більш широко, то коло асоціацій взагалі неймовірно розширюється. Не можна не згадати двох Михайлів, двох сучасників.: Михайла Терещенко (1888–1956) і Михайла Грушевський (1866–1934).

Родоначальник Артем Терещенко розбагатів на поставках хліба і лісу для війська під час Кримської війни. Потім зайнявся цукроварінням. Його сини скуповують землі і на початок ХХ ст. стають одними з найбільших землевласників і цукрозаводчиків в імперії. Микола Артемович (1820–1903) став меценатом, фундатором Київського і Глухівського музеїв, його колекції картин стали основою сучасних музеїв російського і українського мистецтва у Києві. Натомість онук Миколи Михайло стає міністром Тимчасового уряду і у червні 1917 р. веде переговори з Грушевським на предмет скасування Першого Універсала. Свої дні скінчив у Монако.

Але це люди з покоління 1860-х і навіть 1880-х років. А що передчував Шевченко, пишучи про народження подібної пари братів 1845 р.? Тоді саме народжувалося покоління тих, хто вступатиме у громадське життя на початку 60-х років, одразу після майбутньої смерті самого Кобзаря, після скасування кріпацтва.

Це буде покоління отих правобережних шляхтичів, частина яких 1863–1864 р. почуватиметься поляками і підійме повстання проти царизму. Інша частина тієї шляхти зробить вибір на користь руської крові у своїх жилах. Для поляків з того покоління доба буде дуже жорстокою.

Не менш драматичною буде епоха й до українців, адже саме 1863 р. видано валуєвський циркуляр. А коли оце покоління двох Іванів подолає 30-річний рубіж, тоді з’явиться Емський акт 1876 р.

Що ж це за покоління, чию долю так містифікував Шевченко? Воно далеко не прохідне. Справді, 1842 р. народився М. Лисенко, 1843 – Х. Алчевська, 1844 – М. Мурашко, 1847 – О. Барвінський і Ф. Вовк. А от саме 1845 р. народився якраз один з найвідоміших Іванів української літератури – Тобілевич, більш знаний під псевдонімом Карпенко-Карий, друга частина якого

взята з кобзаревої п'єси. Кожний із названих діячів мав у своїй біографії цілком відчутного антипода – хай і не обов'язково рідного брата, але таки й не зовсім чужу людину. То ж виторений Кобзарем містичний сон виявився таки віщим.

Шевченко шукав в історії не попіл, а вогонь – те, що досі продовжує впливати на сьогодення. Він кепкував з шукачів попелу. Історія для нього була незагоєною раною.

Шевченко вірив у перемогу селянської революції. У повісті „Прогулка с удовольствием и не без морали" стверджував, що Коліївщина за своїм значенням була ширша і бурхливіша за „першу французьку революцію". Шевченко був глибоко переконаний, що дух згаданих ватажків, як і інших козацьких лідерів, їх досвід боротьби, патріотичні вчинки потрібні українському народу в середині XIX ст.. А тому у творі „Холодний Яр" поет виступає палким прихильником нової хвилі Коліївського руху, проповідником нового селянського вибуху. Той вибух виявився не зовсім таким, як він малювався людині середини XIX ст., але в основних рисах пророцтва Т. Шевченка таки здійснилися, оскільки вони ґрунтувалися на глибокому проникненні поета у дух рідної історії

Література

1. Барабаш Ю. Історіософія Тараса Шевченка / Юрій Барабаш // Слово і Час. – 2004. – № 3. – С. 16.
2. Барабаш Ю. Тарас Шевченко: імператив України. Історіо- й націософська парадигма/ Юрій Барабаш. – К., 2004. – С. 49.
3. Дзира Я. Тарас Шевченко і українські літописи XII – XVIII ст. / Ярослав Дзира // Історичні погляди Т. Г. Шевченка. – К., 1964. – С. 61-88.
4. Дзира Я. Творчість Тараса Шевченка і літопис Величка // Вітчизна. – 1962. – № 5. – С. 187-205.
5. Мороз Л. Вічний конфлікт бажань і чести: історіософія Вольтера і Шевченка / Л. Мороз // Тарас Шевченко і народна культура. – Черкаси, 2004.
6. Нагао Т. Кокология – I : Игра самораскрытия / Тадахико Нагао, Исаму Сайто. — К. : София; Гелиос, 2002.
7. Наливайко Д. Історія і міфологія у Шевченка (у контексті європейського романтизму) / Дмитро Наливайченко // Тарас Шевченко і європейська культура. –К.; Черкаси, 2000.
8. Яременко В. Про історизм поеми "Москалева криниця" (До проблеми історіософії Т. Г. Шевченка) / Василь Яременко // Український історичний журнал. – 1993. – № 4/6. – С. 14-26.
9. Яременко В. Історіософські аспекти відображення діяльності Богдана Хмельницького у творчості Тараса Шевченка / Василь Яременко // Там само. – 1995. – № 4. – С. 106-114.
10. Яременко В. Новочасні текстологічні та історіософські студії над Шевченковою поемою "Тарасова ніч" / Василь Яременко // Проблеми літературознавства і художнього перекладу / Збірник наукових праць і матеріалів. – Л., 1997. – С. 56-96.

Сергей Федака

КОГДА ИСТОРИЯ – ОДИН БОЛЬШОЙ «ЛЬОХ» (ИСТОРИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ Т. ШЕВЧЕНКО)

Аннотация. Анализ поэмы Т. Шевченко "Великий льох" подтверждает наличие у поэта глубокой историографической концепции. В символических и аллегорических образах отражено трагическое прошлое Украины. Одновременно утверждается идея бессмертия украинского духа, возрождении украинской государственности, возможное впрочем только при изменении психологического кода нации.

Ключевые слова: историософия, национальная идея, мистерия.

Sergiy Fedaka

WHEN THE HISTORY IS THE BIG CELLAR (THE HISTORICAL VIEWS OF T. SHEVCHENKO)

Summary. Analysis of Shevchenko's poem "The Great Cellar" confirms the presence of the poet's deep historiographical concept. In a symbolic and allegorical images tragic past of Ukraine is displayed. At the same time the idea of the immortality of the Ukrainian spiritis confirmed, the revival of Ukrainian statehood, is possible only by changing the psychological code of the nation.

Key words: historiosophy, national idea, mystery.

Стаття надійшла до редакції 8.04.2014 р.

Федака Сергій Дмитрович – доктор історичних наук, професор кафедри історії України Ужгородського національного університету.